

PÉCSI GYÖRGYI

Volt, van, lesz (?)

szlovákiai magyar irodalom

Tóth László: Hagyomány és identitás

Tóth Lászlót egyszer tréfásan a szlovákiai magyar irodalom bolygó zsidójának neveztem, mert hogy két-három ország közt élt-költözött ide-oda, miközben természetes anyanyelvi közösségét, anyanyelve nyelvi határait nem hagyta el. Édesapja a felvidéki Révkomárom melletti Izsárol a 2. világháború idején munkát keresni érkezett Budapestre, édesanyját a háború után a deportálást jelentő beneši dekrétumok elől szülei menekítették át. Tóth László Budapesten született, de apja halála után anyja hazaküldi a nagyszülőkhez Izsára, Csehszlovákiába. Pozsonyban kezdi felnőtt életét és költői, írói pályáját, a husáki sötétkorban (1969–1989) azonban egzisztenciája ellehetetlenül, és át(vissza)költözik Budapestre. Lapszerkesztőként dolgozik, könyvkiadót indít és működtet, majd néhány éve Dunaszerdahelyen telepedik le, Szlovákiában. Máshol azt írja, hogy egyformán érzi a magyarországi és a (cseh)szlovákiai magyar irodalmat, amit megint tréfásan cáfoltam, hogy elvileg igen, azonban valahányszor szóba kerül irodalmunk, mindig oda lyukad ki, hogy „de a szlovákiai magyar irodalom...” Most pedig, legújabb kötetében (alcíme szerint *Tanulmányok és esszék a (cseh)-szlovákiai magyar irodalomhoz, 2006–2021*) megerősíti, hogy mint magyar író, legalább annyira csehszlovákiai magyar, mint szlovákiai, és persze magyar-magyar, továbbá közép-európai és európai. Szóval fogalmilag nem is olyan egyszerű meghatározni, pozícionálni egy imbolygó határok közt alkotó magyar író pozícióját. De nem Tóth készülékében van a hiba.

(Cseh)szlovákiai magyar irodalom... Csakhogy amint kimondom a politikai országnevet, máris elidegenítő határt húzok, holott éppen azt szeretném, hogy lépjük túl a határokat. Ha pedig egyetlen magyar irodalomról beszélek, úgy tűnhet, mintha a magyarországi irodalom határait (primátusát, kánonképzését) terjeszteném ki. Tóth akceptálható definíciója: „mindvégig geopolitikai értelemben, történetileg-politikailag behatárolt, saját(os) intézményi keretek közt fennálló és adott funkciókkal bíró szerveződésként, afféle segédfogalomként s nem pedig önálló, elkülönített [elkülönülő] értékrendszerként használom, jobb híján a »(cseh)szlovákiai magyar irodalom« megnevezést” – a továbbiakban én is ilyen értelemben használom a kifejezést. Mindenesetre egyszerűbb volt, amikor a határok le voltak zárva, világos volt az irodalom helye, szerepe, szabadságesszménye a politikai és az anyanyelvi hazában (irányába). A rendszerváltozásokkal aztán átrendeződött a világ, de a dilemma nem lett kevesebb, inkább csak sokfélebb, a régi törésvonalakat új törésvonalak váltották fel. (Idézhetjük Markó Béla szellemes bon mot-ját az erdélyi/romániai közállapotokról: „most jobb-e, amikor rosszabb, vagy akkor volt-e jobb, amikor rossz volt?”)

Tóth legutóbbi, esszéket-tanulmányokat tartalmazó könyvének legfontosabb írása a kötetet záró, 2018-ban jegyzett vitairata: *Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás. Kérdések és töprengések a szlovákiai magyar irodalomhoz*. Olyan fontos, aktuális és neuralgikus dilemmákat jár körül a jelenkori trendek alapján kirajzolódó szlovákiai magyar irodalom identitás-kérdéskörében, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül, mint például van-e, lesz-e szlovákiai magyar irodalom, kit tekinthetünk (ki tekinti önmagát) szlovákiai magyar írónak. Tóth, rokonszenves higgadtsággal és körültekintéssel, nyugtalanító kérdéseket fogalmaz meg, és keresi a választ, válaszokat keres.

A vitairat az utóbbi másfél évtized identitástörténethez kapcsolódó tanulmányokból a célszerűen megszerkesztett könyv záró írása, az ezt megelőző esszéi-tanulmányai pedig áttekintő képet rajzolnak a Trianon utáni teljes történetről: nagyportré Szent-Iványi József irodalom- és közösségszervezőről, résztanulmány Forbáth Imréről, Peéry Rezsőről, Szalatnay Rezsőről, Fábry Zoltánról, Grendel Lajosról, korszakáttekintés a „hontalanság éveiről” és az 1969–1989 közti posztsztálinista korról. Tóth László életművének legfontosabb része, tökesúlya – a saját költői, szépírói oeuvre megírása mellett – a (cseh)szlovákiai magyar irodalom, kultúra (és általa is a [cseh]szlovákiai magyarság sorsának a) feldolgozása, dokumentálása, értékmétele. Mintegy húsz kötet jelzi ez irányú munkásságát az íróin-terjűktől, íróportréktól, irodalomtörténeti kutatásoktól a régió színjátszás- és művelődéstörténetén át

a hontalanság éveinek dokumentumgyűjteményeiig. Olyan mennyiségű munkát végzett el egy személyben, ami békésebb világokban intézményeknek is becsületére válna. Tóth László nem rigorózus irodalomtörténetet ír, hanem esszéket, a szó nemes értelmében. Az utóbbi időben mintha erősen megfogytak volna az írói esszék a magyar irodalomban, holott olyan írók emelték rangra, mint Babits Mihály, Cs. Szabó László, Németh László, a közelmúltban Domokos Mátyás, még közelebről Ágh István, Ács Margit vagy éppen Gróh Gáspár. Az írói esszében együtt jár a szakmai pontosság, korrektség, a személyes érdekelttség és a jelenség egészéről alkotott vízió. Tóth László egyben látja a maga tagoltságában és ellentmondásaiban a szlovákiai magyar irodalmat, személyesen érdekelt abban, hogy hiteles és pontos képet rögzítsen róla. Ez utóbbi kötet munkáinak mindegyike a kritikai szemlélet égíse alatt, a valódi értékekben való meggyőződöttség – és egy közösség – védelmében íródott. Ezért is fordul újra meg újra a 20. század derekának három nagy alakjához, az itthon alig-alig ismert Peéry Rezsőhöz, Szalatnay Rezsőhöz és Fábry Zoltánhoz. Az előbbiekhöz, különösen Peéryhez a feledés ellen az értékelés, értékmentés érdekében, utóbbihoz annak problematikusága miatt. Fábryt, a stócsi remetét a szlovákiai magyar irodalom sokáig az intrazigens antifasiszta, antikommunista magatartás, a heroikus helyállás kultikus alakjaként méltatta, hogy aztán '89 után lazán elfelejtse. Sőt, a korábbi hódolatot '89 után az ingerült elutasítás váltotta föl. Turczel Lajos, Tózsér Árpád, Mezey László Miklós korábbi, árnyalt értékelése után Tóth is azzal az igénnyel fordul a százötven éve született Fábryhoz, hogy a kor ellentmondásaiban értelmezze az ellentmondásos Fábryt, mert ahogy az egyoldalú magasztalás, úgy a totális elutasítás is méltánytalan: „magunknak és Fábrynak ártunk a legtöbbet azzal, ha Fábry-értékelésünkben – ki-ki a maga tekintélyét mentve, a más véleményen levők megszólalási illetékességét tagadva – megcsontosodott dogmákhoz, idejétmúlt koncepciókhoz, ne adj Isten, prekoncepciókhoz ragaszkodunk” – írja. Problémacentrikus esszéje akár újrainyithatná a Fábry-pórt – ha lenne fogadtatása, ugyanis születésének jeles évfordulójára lényegében csak szülőfaluja emlékezett meg.

Más okból, de szintén a tisztázás szándéka vezeti, amikor nemzedéktársa, barátja, Grendel Lajos pályájának korai és fogadtatásának kései szakaszához szolgáltat adalékokat, illetve közéleti-publicisztikai írásait, vitairatait, valamint életművének „szlovák” vonalát tekinti át. Grendelről két magyarországi irodalomtörténész is írt monográfiát, egyikük sem figyelt föl arra, hogy Grendelnek nemcsak lefordították egyik-másik művét szlovákra (a *Hűtlenek* regény például előbb jelent meg szlovákul, mint magyarul, Karol Wlahovskynak is köszönhetően), de igen kedvező volt szlovák recepciója, sőt, a szlovákok „saját írójuknak” is tekintik, hovatovább kimutatható a posztmodern szlovák prózával való kölcsönhatás is. A teljes Grendel-képhez hozzátartozna szlovákul írt cikkeinek, interjúinak közreadása magyarul, illetve most már a teljes életmű gondozott kiadása. A teljes életmű ismeretében pedig lehetőség nyílna egy teljesebb, elfogulatlan, előítéletmentes pályakép megrajzolására, amelyhez ezek az irodalomtörténeti, filológiai, kortörténeti adalékok – Tóth László tanulmánya önmagában is egy fél kismonográfia – jelentősen hozzájárulhatnak; főleg az utolsó évtized recepcióját árnyalhatnák.

Csak hogy Tóth a Grendel-pályakép kiegészítését *A debatter (avagy élet a halál után)* című, szenvedélyes védőbeszédével zárja. Mert miközben Grendel prózája egyként méltányolt részévé tudott válni a szlovákiai magyar, a szlovák és a magyarországi magyar irodalomnak és irodalmi kontextusnak, azonközben, különösen utolsó éveiben, megalázó diszkvalifikálásokat kellett elviselnie. „Lefasisztázták és lelipsiszték, s kórusban követelte tőle mindenki a maga kánonjának képviseletét, és megbocsáthatatlannak vélték, hogy neki megvolt a *saját* kánonja, amelybe innen is, onnan is sokan belefértek, akik az egyikbe vagy a másikba *elvből* nem.” Az egyik oldal nemzeti szempontból „identitáspolitikai eredetű zavarossága” (értsd: nemzetietlen) miatt utasította el, a másik nem tudta elviselni, hogy tagja maradt a Magyar Művészeti Akadémiának, a róla, a minden magyar néző számára, az MMA-rendelésre készülő portréfilm forgatásához például be sem engedték a stábot egykori egyetemi tanszékére. Mindez halála előtt néhány hónappal történt, mi több, halála után az egyik napilapban megjelent búcsúztatók közé disszonáns hangok is becsúsztak.

Megosztó személyiség lett volna a szenvedélyes vitázó Grendel? – teszi föl a kérdést Tóth László, hogy rögvést megválaszolja: a világ megosztott, amelyben élünk. Szerinte Grendel mindvégig konzekvens volt, „elvei és igazságai szemernyit sem – vagy csak alig-alig – változtak”. Már jóval '89 előtt az irodalmi környezet intoleranciáját kárhoztatta, az írócsoportok közti párbeszéd hiányát, az ízlésdiktatúra ártalmas voltát, azt vallotta, hogy az irodalom „nem tud létezni a különböző írói prog-

ramok, nézetek demokratikus versenye nélkül”. Grendel a 2010-ben megjelent irodalomtörténeti összefoglalójában próbált meg felülemelkedni a már nemcsak a magyarországi, de addigra a szlovákiai magyar irodalmi közéletet is átjáró tragikus meghasadságon, s ahogy várható volt, mindkét tábor kifogásolta könyvét (ámde összefoglaló műve használatban van!).

Tóth László szerint – s ezt többször is hangsúlyozza írásaiban – a magyarországi megosztottság, ideologikus, csoportérdekek mentén szerveződő hasadtság szivárgott át a szlovákiaiba: „Jelenleg a szlovákiai magyar irodalomban is az jelenti a legnagyobb gondot, hogy az ugyanúgy csoportideológiák és -érdekek mentén szerveződik, mint a magyarországi, s egy-egy irodalmi mű, írói életmű minősítése többnyire ezek alapján történik. Aki ezeken kívül esik, illetve alkatilag idegen tőle, hogy menedzselje magát, vagy valamilyen show-műsort szervezzen könyve köré – elveszett ember...” Törések, lázadó elutasítások korábban is voltak, de a rendszerváltozás körüli évekig nem eredményeztek végzetes megosztottságot, „szakmán belül” maradt. Amihez valószínűleg erősen hozzájárult, hogy mindegyik irányzat „gúzsba kötve” próbált meg alkotni, létezni, túlélni a kommunista rendszerben. Mint Tóth László nemzedéke, a hatvanas évek második felében pályára lépő, de az 1968-as Prágai Tavasz leverése után villámgyorsan ellehetetlenített fiatalok, az 1970-es *Egyszemű éjszaka* költői és az 1972-es *Fekete szél* prózaíró-antológia szerzői. Az '56 után induló első modernizációs törekvés (Dobos László, Tőzsér Árpád, Cselényi László, Duba Gyula és az Irodalmi Szemle alkotói köre) után a hatvannyolcasok is bejelentették radikális igényüket a modernizációra. Szükségszerűen szembefordultak az előző nemzedék poétikai eszményével, egy individuálisabb, polgári hagyományra támaszkodó, európaibb horizontú, irodalmibb irodalomban gondolkodtak. Grendel Lajos ekkortájt fogalmazta meg kritikáját Dobos László és Duba Gyula regényeiről, elismerve értéküket, de az új prózaeszmény jegyében már nem tartotta követendőnek azokat. Az *Egyszemű éjszaka* költői pedig olyannyira elhíresültek avantgardizmusokról, hogy már az antológia megjelenése előtt támadások keresztüztüzebe kerültek. A hetvenes évek második felében a szlovák nacionalizmus generális támadást indított a magyar szellemi élet és művelődés ellen, feljelentések (1978-ban a pozsonyi Irodalmi Szemle évi tíz száma közül hetet jelentettek föl), elhallgatás, belső száműzés, Magyarországra való áttelepülés és megroppant írói pályák jelzik a husáki sötétkorszaknak is nevezett, 1969–1989 közötti két évtizedet. A nemzedékből – ahogy Tóth írja – talán Grendel Lajos az egyetlen, aki otthon (Csehszlovákiában) tudta kifutni a pályáját, a nemzedék jelentős életművet alkotó költői Magyarországra menekültek (Varga Imre, Tóth László).

A következő, harmadik modernizációs nekirugaszkodás az Iródia csoporthoz kapcsolódik (Hizsnai Zoltán), illetve az 1990-es évek elején induló irodalomtörténész- és kritikuskárdához (Németh Zoltán, Cseh Zoltán, Benyovszky Krisztián), a nemzedék fellépésével azonban, Tóth szerint, igen erőteljes törés állt be a szlovákiai magyar irodalom folytonosságában. „Mára azonban az is eldőlt, hogy ez volt az utolsó nemzedék, illetve kirajzás a szlovákiai magyar irodalomban, mely még a korábbi felfogásban és struktúrák szerint értett és értelmezett nemzetiségi (kisebbségi, határon túli) irodalmi keretek között nevelkedett, [...] Amely nemzedék... (szinte) teljesen szembefordult a korábbiakkal, sokáig egyértelműen – s elvből – tagadva a (cseh)szlovákiai (kisebbségi) magyar irodalom létét, és egy-két író – főleg Tőzsér Árpád és Grendel Lajos és az irodalomtörténész Turczel Lajos hangsúlyozott – kivételével elhatárolta magát annak korábbi alkotóitól és hagyományaitól, akiket és amelyeket – sok esetben tudomásulvételre vagy említésre méltónak sem érdemesítve – sietve kívül helyezett a maga állította kánonokon.” – Igen, ennek a fölismerése a legfájdalmasabb Tóth László számára. Egész élete a teljes szlovákiai magyar irodalom értékeinek a védelmében, megőrzésében, továbbadásának tevékeny hite jegyében telt, s most, úgy tűnik, nemcsak Fábry Zoltán meg a népiesek lettek kialakbólítva a vállalható hagyományból, hanem néhány kivétellel mindenki, beleértve saját nemzedékét, köztük magát Tóth Lászlót is.

A '89-es rendszerváltás után fellépő kisebbségben élő, határon túli írónemzedékek nemcsak Szlovákiában fordultak szembe radikálisan mindazzal, ami a kisebbségi túlélési technika stílusa, formája és modora volt, hanem, teszem hozzá, Erdélyben, Romániában is. Az elhíresült Transzközép nemzedék (Sántha Attila, Orbán János Dénes) a szlovákiaiainál is harsányabb, izgágább és látványosabb módon utasított el mindent, amit a kisebbségi sors kisebbségi irodalmi örökségnek vélt. Faludy Györgyöt meg Rejtő Jenőt magasztalták, totális szabadságot akartak, elutasították a kisebbségi szerepet és el a Magyarország utáni sóvárgást, az irodalom szakralitása, elitizmusa helyett a populizmust és a nyelvi profanizmust vallották. A kilencvenes évek végére, a kétezresek elejére

azonban elhalkult, erejét veszítette a harsány radikalizmus, a transzközepesek konszolidálódtak, olyannyira, hogy egyéni írói életművükben kirajzolódni látszik egy új Erdély- vagy székely mítosz, és rendre megvallják, hogy örülten fontos számukra Erdély, és megerősödött erdélyi magyar identitásuk (bárha nagy számban Magyarországon élnek is). Amennyire érzékelem, a magyarországi megosztottság, hasadtság valamennyire az erdélyi (tehát a jelenleg is Romániában élő) magyar irodalmi közterekbe is beszivárgott, de korántsem megosztó hatással, ellenkezőleg, azt tapasztalom, hogy kifejezetten törekednek a toleranciára, a más értékrend jegyében született értékek elismerésére (kivéve a gyevi bírót, természetesen, mert a világ nem tökéletes, de trendről beszélek). Az ideologikus, teoretikus kategorizálás, a hasadtság Magyarországon/ról gerjed.

Ilyesfajta konszolidáció – Tóth László helyzetjelentése szerint – a rendszerváltozás után induló szlovákiai nemzedék(ek)nél nem történt, ellenkezőleg. Tulajdonképpen ezt a kérdéskört járja körül Tóth a *Hagyományfolytonosság...* című vitáiratában.

[SZÉLJEGYZETEK A VITAIRATHOZ]

Tóth László azt írja, hogy már a nyolcvanas években úgy érezte, hogy a jövő legfontosabb kérdése az identitás lesz. A Trianon utáni magyar irodalmak megnevezése, önmegnevezése, identifikálása mindig is problémás volt, egyszerre három-négy szempontot kellett egyeztetni: a határon túli magyar irodalmak önmeghatározását, politikai államuk/hazájuk meghatározását és Magyarország hivatalos és nem hivatalos meghatározását, amelyek a kommunista rendszerek idején különösen megterhelődtek ideológiai, politikai jelentéssel. Esszéjében Tóth 1918-tól (1920-tól) a jelenig tekinti át a szlovákiai magyar irodalom főbb szervező erővonalait, a legújabb korszakhatárnak az 1989-es rendszerváltozások évét tekintve, illetve – Bányai János meglátását elfogadva – még újabb korszakhatárnak a 2000-es évet. Nagyon leegyszerűsítve, körülbelül az ezredfordulóig létezett, működött az, amit szlovákiai magyar irodalomnak nevezünk, Tóth meghatározása szerint: „A (cseh)szlovákiai magyarságot egyfelől mint politikai, másfelől mint »élmény«-közösséget fogtuk fel [a Filep Tamással közösen írt művelődéstörténeti munkájára utal – P. Gy.] [...], vallva, hogy »közösséget közös élmények kiváltotta egységesítő folyamatok hoznak létre«, (cseh)szlovákiai magyarnak tételeztük »mindazokat a személyeket, személyiségeket, akik valaha is e közösség tagjai voltak (akár csak bizonyos történelmi periódusokban), és e közösség kultúrkörébe tartozónak vallották magukat, [...] tehát mindazokat, akik részt vettek (vesznek) a (cseh)szlovákiai magyar kontextusban«.”

A rendszerváltozás, a kétpólusú világrend összeomlása után radikálisan átrendeződött a világ. 1993-ban Szlovákia önálló országgá vált, megnyíltak az országhatárok, elindult egy erőteljes mobilitáció/migráció, átrendeződött a kulturális intézményrendszer. A korábbi államközi egyezmények szigorú keretek közt szabályozták a cserekapcsolatokat (például közös könyvkiadás), a határok lebontása után ezek az államközi kapcsolatok megszűntek. A rendszerváltozás utáni első években több irodalmi lap és mintegy tíz könyvkiadó is alakult (Kalligram, Madách-Posonium, Lilum Aurum, AB-Art, Nap), s úgy tűnt, regenerálódik a régió. Tóth László szerint azonban 2012–2013-ban a hatalomra került Fico-kormány intézkedései gyakorlatilag a magyar kiadók teljes gazdasági kivéreztetését, anyagi ellehetetlenülését vonták maguk után. Az évtized elejére nemcsak a könyvkiadói, de a magyar nyelvű irodalmi és nem irodalmi lapstruktúra is fölszámolódott – bár könyvek azóta is jelengetnek meg, nem töltik be szellemi centrum szerepüket. Felszámolódott a kilencvenes években még jól működő könyvesbolti hálózat is, sem a szlovákiai, sem a magyarországi könyvekről nem tud tájékozódni a szlovákiai magyar (az egyetlen megmaradt magyar nyelvű napilap erősen irányzatos), sem hozzájutni, sem megvásárolni nem tudja azokat. Tóth részletesen ismerteti ennek a rendkívül szomorú összeomlásnak a folyamatát. És nyitva marad a kérdés: kiszámíthatóan működő intézményi stabilitás nélkül, „élményközösségként” fönntud-e maradni egy nyelvi közösség, ha szellemi kapcsolódási lehetőségei beszűkülnek. És kérdés, ha a politikai haza kifejezetten akadályozza a kisebbségi-nemzetiségi intézmények strukturált működését, kinek, hová lehetne „delegálni” a mecenatúrát?

A személyes életekben azonban szabaddá vált az út Budapest felé is, meg a nagyvilágba is – örömmel üdvözlöttük, hogy a fizikai határok megszűnésével a szellemi határok is eltűnnek, lassan természetessé vált, hogy bárki bárhol publikálhat, megjelenhet – s végre integrálódhat a magyar irodalom. Az integráció az élő, illetve különösen az új nemzedékek esetében szerintem megtörtént,

de retrospektívan nem. Tulajdonképpen újra kellene írni a 20. század magyar irodalmának történetét, fölszámolni a határon túli irodalmak „csatolmány” (Markó Béla) jellegét és minősítését, ehhez pedig valószínűleg szükség lenne olyasfajta előtanulmányok sorára, amilyen Láng Gusztáv Dsidamonográfiája, amelyben Láng elhelyezi Dsida életművét a magyar-magyar irodalmi folyamatokban is (Nyugat-nemzedék), és betájolja erdélyiségét is. (Ilyesfajta integrációt próbáltunk a *Magyar irodalmi művek 1956–2016* című lexikonunkban megvalósítani azzal, hogy a műveket megjelenési helyüktől függetlenül, időrendben tárgyaltuk – a szerkesztőbizottságnak Tóth László is tagja volt.)

Az én felnötté válásom, szocializációm a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján történt, akkor még lázadásnak minősült, és gyanakvás övezte az irodalmárt, ha határon túli irodalom iránt érdeklődött. A rendszerváltás után aztán kopásnak indult a határon túli figyelmem, részint tudatosan – nem a „származási hely” fontos, csak a szöveg maga –, részint akaratlanul, a dolgok, jelenségek logikájából következően. Az új, az utóbbi egy-két évtizedben pályára lépő írók, költők szövege alapján, csak a szöveg alapján elég nagy arányban nem tudnám visszaazonosítani a szerző geopolitikai identitását. A próza (szituáció, nyelv) könnyebben elárulja magát, a vers elrejtetheti. Eleinte úgy gondoltam, hogy ez egyértelműen jó, végre a határon túliak nem határon túliként, hanem jelzők nélküli magyar íróként szólalnak meg. Aztán be kellett látnom, amire Tözsér Árpádot idézve Tóth is emlékeztet, hogy a „törésvonalak többé nem a határok mentén jönnek” létre, hanem a kánonképző írócsoportok között, illetve azt is, hogy bármelyik csoport írójában, költőjében föltűnhet a lokális jelleg, többnyire individuális létélményként, és szerényebb arányban érezhető mögötte az említett értelemben vett „élményközösség”.

Az 1989 után szocializálódó, pályára lépő újabb nemzedékek tapasztalata egészen más, hangsúlyozza Tóth, mint a régieké. Már nem a bezártságban, kényszerközösségben szocializálódnak, hanem a szabad mobilitásban, „mindazon kötöttségek és gúzsok nélkül, amelyek addig képletesen is, valószínűleg is szűk határok közé szorították. [...] Az 1989 után felnőtt, illetve született nemzedékek világlátását, világérzékelését pedig természetesen már ezek az új tapasztalatok, megváltozott életlehetőségek és –stratégiák is igazították. [...] nem lehet nem észrevétlenül hagyni, hogy ha létezett is valaha a történelmi kényszerek hatására kialakult szlovákiai magyar közösségi identitás, ha bizonyos szempontból s értelemben – legalább nagyrészt – integráns vagy koherens egységnek, képződménynek tekinthetjük is a szlovákiai magyar irodalmat, ez most változóban, lehet, megszűnőben is van.” A Trianon után Csehszlovákiához csatolt magyar terület azt megelőzően nem képezett regionális egységet (Pozsony és Kassa Budapesten keresztül érintkeztek), meghatározó kulturális hagyománya nem volt, ezért is beszélhettek a „semmiből indulásról” Turczel Lajosék. A Trianont követő száz évben hatalmi-politikai kényszer következtében jött létre egy regionális (cseh)szlovákiai magyar közösségi identitás, intézményrendszer és irodalom – s amint a közösségként működés kényszere megszűnt, a szlovákiai magyar (irodalmi) *mi-tudat* is olvadásnak indult. Elvileg azt mondhatnánk, hogy a szlovákiai magyar irodalom végre az egyetemesben találja meg önmagát. Csakhogy a tapasztalat szerint, mondja Tóth, ez az egyetemeshez kapcsolódó modernizációs folyamat úgy ment végbe a nyolcvanas évekkel kezdődően, hogy megszakította kapcsolatát a korábbi hagyomány igen jelentős részével. Egy áttekintésében Németh Zoltán (*A felvidéki magyarság a 21. században*, 2019) azt írja, hogy a magyar irodalomban az 1970-es években a posztmodern fordulattal történt paradigmaváltás (Mészöly, Esterházy, Nadas, Tandori, Oravecz, Kukorelly, Kovács András Ferenc – viszont például Szócs Gézárt nem említi, jöllehet a posztmodern szövegalkotás virtuóza), amelyhez 1989 után felcsatlakozott a szlovákiai magyar irodalomnak az a része, amely minőségi irodalom: „Az 1989 utáni időszakban a szlovákiai magyar irodalom legjelentősebb alkotásai mind valamilyen módon köthetők ehhez a fordulathoz, eltérő poétikai szinteken, nyelvi regisztereken, de kapcsolatba kerültek a posztmodern szövegalkotási technikákkal és más posztmodern szövegekkel.” Németh a megelőző generációból mindössze Grendel Lajos regénytrilógiáját és Tözsér Árpádnak a kilencvenes évekre elért posztmodern konzervativizmusát említi, a jelenkori fiatal (posztmodern) szerzőket viszont széles spektrumban sorolja, de például a hatvannyolcas nemzedéket teljességgel említetlenül hagyja. Nyilvánvalóan személyes sérelme is Tóth Lászlónak nemzedéke negligálása, de nem kevésbé sérelmes maga az elv, hogy ugyanis mindaz, ami nem kerül kapcsolatba a posztmodern szövegalkotással, ab ovo anakronisztikus, meghaladott, érdektelen, provinciális, nem minőségi – tulajdonképpen mindazon írói életművek, amelyek a szlovákiai magyar „élményközösség” ihletében íródtak (a példaként hozott Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor, Kulcsár Ferenc neve mellé vitán felül oda kell tennünk Tóth László nevét is). A (legfontosabb) kortárs

szlovákiai magyar írók legfontosabb kötetei a Kalligram Kiadónál jelentek meg, írja Németh. Valóban példa nélküli, hogy egy határon túli kiadó igen rövid időn belül az összmagyar irodalom kétségtelenül meghatározó, kánonképző erővel bíró szellemi centrumává váljon. Emlékezetem szerint a Kalligram a kezdeti években törekedni látszott az értékpluralizmus reprezentálására, de rövid időn belül radikálisan eltolódott az irányzatosság irányába. Kiváló kisebbségtörténeti, honismereti, néprajzi könyvei, sorozatai pedig mintegy hitelességi, legitimációs fedezetet biztosítottak az irányzatos szépirodalomnak (és az irodalom teoretikusainak). Korántsem részletkérdés, hogy a Kalligram miként tudta megteremteni az igen jelentős működésének a pénzügyi fedezetét, és/vagy hogy a konzervatív írócsoport ezzel párhuzamosan miért nem volt képes erőteljesen megszervezni a maga intézményes fórumait. (Amúgy pedig a 2010-es években a pozsonyi Kalligram könyvkiadó is beborult.) Mindenesetre a szlovákiai magyar irodalmi életben a közel két évtized alatt felgyülemlett indulatok, érték-, érdekek- és ideológiai különbözőségek odáig feszültek, hogy 2019-ben a Szlovákiai Magyar Írók Társaságából kiváltak a (hogyan is mondható?) posztmodernnek, s új társaságot alapítottak. (A Magyar Írószövetségből 1986-ban a Tiszatáj-ügy, majd 2004-ben a Döbrentei-ügy miatt léptek ki nagy számban írók, ez utóbbiak többnyire azok voltak, akik korábban, 1997-ben létrehozták Szépirók Társaságát.)

Tóth László sokféle nézőpontból próbálja megérteni és értelmezni, mi és miért történt úgy, hogy a jelenlegi legerősebb kánon képtelen elfogadni, közvetlen előzményének tekinteni a (cseh)szlovákiai magyar irodalom korábbi hagyományait. De – ha jól értem – azért nem tudja, akarja elfogadni az új nemzedéknek a régi, élményközösségi hagyományhoz való viszonyulását (tagadását), mert Tóth számára az élményközösség evidencia és axiomatikus érték. Egyetértőleg idézi Alabán Ferencet: „egy nemzeti közösség elsősorban hagyományaiban fejezi ki önazonosságát”. Csakhogy a rendszerváltozással a történelmi kényszerben egyben tartott közösség kohéziója megrendülni látszik. A rendszerváltozás után kinyílt a világ, megszűntek a kényszerítő körülmények, amelyek „élményközösségé” szervezték a szlovákiai magyarságot, de mivel természetes, századokra visszavezethető kohéziója nem volt (persze, nem egyetlen okra visszavezethetően), az új, mobil nemzedékek közösségi kötődése, identitása meggyengült. Alabán szerint: „A régebbi, eredendően szintézisre irányuló eszmeiség átértelmeződése látszik felbomlani. A teret nyert posztmodern szellemiség szempontjából valóban lényegtelenné válhat az önazonosság megőrzésének – az egyéni és kollektív identitásnak – összehangolására tett kísérlet, [...mert a] választható identitások szétszóródnak a nyelvben, és minden érvényességi igény valójában az adott diskurzus függvényévé válhat.”

Az utóbbi egy-két évtizedben pályára lépő nemzedékek számára az identitás másodlagos jelentőségű, állapítja meg Tóth, nagyobb teret hódít az identitásnélküliség vagy a különböző hibrid identitások. Föltehető a kérdés, szlovákiai magyar írónak tekinthető-e, aki Budapesten, Bécsben, Isztambulban vagy éppen Dél-Amerikában él – ha létérzékelésében, léttapasztalatában esetleges az eredet? Ha Szlovákiában él, de magyarul és szlovákul is ír, netán szlovák szempontból közelít történetéhez, vagy akár tulajdonnévének használatában is megvalósítja a nyelvi multikulturalitást (Gužák Klaudia, Catalina Bianchi). Ez az imbolgó identitás természetesen nem szlovákiai magyar specialitás. Thomka Beáta olvasói tapasztalatai szerint lényegi változás történt az utóbbi évtizedekben a külföldi regényirodalomban. Azáltal, hogy a népmozgás globális méreteket öltött, a migráció s ennek következtében az identitás dilemmája oly mértékű kulturális tényezővé vált, hogy a korábbi nagy – olasz, francia, spanyol, orosz – irodalmak kortárs írói iránt lanyhult a nemzetközi érdeklődés, miközben a migráló, nyelvet, kultúrát váltók ismertté váltak. Tóth László hasonló következtetésre jut, Stuart Hillt idézi, aki szerint a mai kor emberének nincs „rögzült, lényegi vagy folytonos identitása”, „aszerint formálódik és alakul, ahogyan a minket körülvevő kulturális rendszerek reprezentálnak és megszólítanak bennünket”, meg Zygmunt Baumant, aki napjainkat a „folyékony identitás” korának nevezte.

Meggondolkodtató fölvetése Tóth Lászlónak, bár a lehetséges választól mintha maga is megriadna, hogy ugyanis a kulturális hagyománytól való elfordulás, a csoportidentitás meggyengülése a „népességfogyásban (elvándorlás, asszimiláció) megnyilvánuló erózióval is összefügghet.

Tóth László demográfiai statisztikákra hivatkozva írja, hogy Trianon óta, de főleg a kétezres években a határon túli magyar közösségek közül a legnagyobb népességvesztést a (cseh)szlovákiai magyarság szenvedte el, csak az utolsó két évtizedben több mint százezres a magyarság fogyása, 1980-ban 559 ezer volt, 2021-ben 380-400 ezer körüli lehet a lélekszáma. Nagyon súlyos veszteség, de – teszem hozzá – a volt Jugoszlávia területén ennél is nagyobb arányban zsugorodott a magyarság. Az 1961-es, közel 450 ezres létszám a kilencvenes évek háborús sorozatai alatt és azóta becslések sze-

rint jelenleg nem éri el a 200 ezret, ezen belül a csak Szerbiában élő magyarság létszáma csökkent a legnagyobb mértékben, körülbelül 66%-kal. (A volt Jugoszlávia két másik utódállamában, Szlovéniában és Horvátországban élnek alkotók, megjelennek, de jelenlétük az egyetlen, a *magyar irodalomban* észlelhetetlen.) Napjainkban pedig – ezt Tóth László még nem is sejtette – a 140 ezer körüli kárpátaljai magyarság veszteségei lehetnek hasonló arányúak. Romániában a jelenkori népszámlálási becslések szerint a magyarság száma meghaladhatja az egymilliót. (Antall József miniszterelnök nemes elkötelezettségét, hogy tizenötmillió magyar miniszterelnöke kíván lenni, már 1990-ben is csak szimbolikusan lehetett értelmezni.) Tóth László aggodalma nem alaptalan, hogy ugyanis „a szlovákiai magyarság tud-e még, kíván-e még közösségként létezni, és nem indult-e bomlásnak máris? [...] s nem ennek a bomlásnak a jegyeit hordozzák-e azok a jelenségek, amelyek irodalmában, irodalmi életében, különösen évtizedünkben, napjainkban pedig kiváltképp egyre erőteljesebben mutatkoznak meg, s könyörtelen szembenállásokká látszanak merevedni?” (Mindenesetre érdemes volna áttekinteni, hogy a többi határon túli [és inneni] magyar irodalom új nemzedékeinek a műveiben mennyire észlelhető ama élményközösség, „az egyéni és kollektív identitásnak összehangolására tett kísérlet”).

Amiben én nőttem fel, az már nincs – állapítja meg Tóth László rezignáltan. Mint Molnár Tamás *Én, Symmachus* című filozófiai esszéjében a római antikvitás egyik utolsó tanúja: látja eszményeinek hanyatlását, és a szent hagyomány nevében emeli fel szavát a gyors szellemi reformok, átalakulások ellen.

S hogyan tovább? Tóth szerint szlovákiai magyar irodalomról a jelenben nem, csak a múltra vonatkoztathatóan beszélhetünk. Várhatóan Szlovákiában változatlanul lesznek/maradnak bizonyos intézményei az irodalomnak, de az írók műhelyei kevésbé korlátozódnak Szlovákiára/Felvidékre, „azok elvileg a magyar nyelvterület egészén szétszórva is megtalálhatók (elképzelhetők) lesznek majd. És végül Pozsony és Kassa ismét közelebb kerül(het) Budapesthez, mint egymáshoz – akár csak 1918 előtt, s szemben az 1918–1989 közötti évtizedekkel.” (*Magyar Napló*, 2022)

